

MARTA JAROCH*

POTRĄCENIE WIERZYTELNOŚCI BANKU Z WIERZYTELNOŚCIĄ POSIADACZA RACHUNKU BANKOWEGO

W opracowaniu przedstawiono zarys poglądów doktryny i orzecznictwa na temat potrącenia ustawowego stosowanego przez banki, ze szczególnym uwzględnieniem rozbieżności interpretacyjnych dotyczących potrącenia wierzytelności z rachunku bankowego w ramach instytucji potrącenia bankowego. Ze względu na rozmiar opracowania rozważania ograniczono jedynie do niektórych, najbardziej kontrowersyjnych dla praktyki bankowej, zagadnień. We wstępie zasygnalizowano spory dotyczące dopuszczalności uprzywilejowania banków w świetle obowiązujących współcześnie standardów państwa prawnego ze wskazaniem racji przemawiających za udzieleniem bankom ochrony przed niewypłacalnością dłużnika.

WSTĘP

Wyrokiem z dnia 4 kwietnia 2015 r.¹ Trybunał Konstytucyjny orzekł, że art. 96 ust. 1 i art. 97 ust. 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. — Prawo bankowe², regulujące przywilej bankowy polegający na prawie banków do wystawiania bankowych tytułów egzekucyjnych, są — w relacjach banku z jego klientem — niezgodne z zasadą równego traktowania wyrażoną w art. 32 ust. 1 Konstytucji. Niekorzystny dla sektora bankowego wyrok Trybunału Konstytucyjnego skłania do rozważań

* Marta Jaroch — studentka studiów doktoranckich na Wydziale Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego, radca prawny w banku.

¹ Wyrok TK z dnia 4 kwietnia 2015 r., P 45/12, Dz. U. poz. 559.

² Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. — Prawo bankowe, t.j. Dz. U. z 2015 r. poz. 128 ze zm.

nad kolejnym przywilejem bankowym, potrąceniem przewidzianym w art. 93 ust. 2 pr. bank.

Potrącenie bankowe ma, podobnie jak uprawnienie do wystawiania bankowych tytułów egzekucyjnych, swój rodowód w wywodzącym się z okresu PRL uprzywilejowaniu banków w Polsce (i innych krajach tzw. demokracji ludowej), wynikającym z ich państwowego charakteru. Po zmianie ustroju banki „w ogromnej większości są podmiotami prywatnymi, działającymi w formie spółek akcyjnych lub spółdzielni, mają status przedsiębiorcy i prowadzą działalność w celu osiągnięcia zysku. Należą przy tym do najbogatszych i najsilniejszych na rynku przedsiębiorców”³. Uzasadnienie powołanego wyżej wyroku Trybunału Konstytucyjnego stanowi ważny głos również w dyskusji na temat potrącenia bankowego. Szczegółowo wskazuje bowiem racje stojące u podstaw wszystkich przywilejów bankowych i przemawiające za udzieleniem bankom ochrony przed niewypłacalnością dłużnika.

Zwolennicy wyposażenia banków przez ustawodawcę w różne instrumenty ochronne wskazują na szczególną rolę banków we współczesnej gospodarce i podkreślają, że banki są instytucjami zaufania publicznego⁴. Czynności przyjmowania wkładów pieniężnych, prowadzenia rachunków bankowych czy udzielania finansowania w formie kredytów lub pożyczek wiążą się z ryzykiem strat finansowych, a od podmiotów ubiegających się o uzyskanie zezwolenia na utworzenie banku i rozpoczęcie określonej działalności bankowej wymaga się spełnienia wielu wymogów. Sam proces tworzenia banku jest poddany kontroli organu państwowego, jakim jest Komisja Nadzoru Finansowego, a każdy aspekt funkcjonowania banku podlega regulacjom prawnym⁵, a zatem „jest oczywiste, że z powyższych względów banki powinny mieć możliwość szybkiego i skutecznego dochodzenia swoich należności”⁶. Niewątpliwie szczególna funkcja ekonomiczna i społeczna banków oraz konieczność zapewnienia bezpieczeństwa środków zgromadzonych na rachunkach oszczędnościowych i ochrony zaufania klientów jest wartością, która powinna być chroniona w państwie prawa.

Z drugiej strony we wszystkich stosunkach umownych muszą być uwzględnione godne ochrony interesy dłużnika, w szczególności wolność i autonomia (w szczególności gospodarcza) jednostki, ograniczająca uprawnienia wierzyciela do przedterminowego żądania zapłaty, zawarte w przepisach szczególnych⁷. Bank i klient są stronami cywilnego stosunku zobowiązaniowego wynikającego z czynności bankowej. W takim stosunku strony powinny mieć równe, co do zasady, możliwości obrony swych praw i interesów wynikających z zawartej umowy.

³ Wyrok TK z dnia 4 kwietnia 2015 r. (uzasadnienie — teza 3.3.3), *op. cit.*

⁴ A. Piotrowska: *Łączenie banków w formie spółki akcyjnej*, Bydgoszcz 2010, s. 23.

⁵ B. Paxford (w.): *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. H. Gronkiewicz-Waltz, Warszawa 2013, s. 336.

⁶ D. Mróz-Krysta: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2009 r., III CZP 132/08*, LEX 2013, teza II.2.3.

⁷ M. Litwińska: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 1998 r., II CKN 745/97*, Przegląd Prawa Handlowego (dalej: PPH) 1999, nr 8, s. 51.

Źródłem kontrowersji dotyczących potrącenia bankowego jest zatem konflikt wskazanych wyżej wartości. Obie wartości muszą być chronione w państwie prawa, żadna z nich nie może być jednak realizowana bez jakiegokolwiek uszczerbku dla drugiej. Trybunał Konstytucyjny w uzasadnieniu omawianego wyżej wyroku z dnia 4 kwietnia 2015 r. zwrócił wprawdzie uwagę, że twierdzenie o bankach jako instytucjach zaufania publicznego nie ma żadnych podstaw prawnych, słusznie zauważył jednak, że oparte jest ono na faktach i jest związane z samą istotą działania banków i ich znaczeniem dla funkcjonowania systemu gospodarczego państwa oraz gwarancją bezpieczeństwa zdeponowanych w banku pieniędzy. Tamże wspomniano o innej (poza klasycznymi) funkcji potrącenia (potrącenia bankowego), a mianowicie — o jego funkcji ochronnej (uprawnienie kompensacyjne banku jako ochrona interesów klientów banku, którzy powierzyli mu swoje pieniądze).

Trybunał Konstytucyjny co do zasady uznał za dopuszczalne wyposażenie banków w instrumenty prawne ułatwiające dochodzenie należności od dłużników (uznał przy tym, że „nie mogą to być instrumenty tak dolegliwe dla klientów (dłużników) jak bankowe tytuły egzekucyjne”). W uzasadnieniu wyroku Trybunał Konstytucyjny wskazał, że podstawową formą dbałości banków o płynność finansową oraz o stan depozytów powinno być zachowanie rozwagi w udzielaniu kredytów. W gospodarce rynkowej banki powinny gwarantować pewność obrotu gospodarczego, „w pewnym sensie są one pośrednikami między kredytodawcami (wszak udzielają kredytów z pieniędzy pochodzących z depozytów) a kredytobiorcami, a zatem dbałość o płynność finansową ma zasadnicze znaczenie nie tylko dla nich samych, ale również dla ich klientów — deponentów oszczędności (swoistych faktycznych wierzycieli)”. Jednocześnie potwierdził, że „zasada równości nie ma charakteru bezwzględnego i dopuszczalne są wyjątki od niej. Regulacje prawne różnicujące traktowanie podmiotów podobnych mogą być uzasadnione, o ile argumenty za nimi przemawiające są racjonalnie uzasadnione, mają charakter proporcjonalny i pozostają w związku z innymi wartościami, zasadami czy normami konstytucyjnymi, uzasadniającymi odmienne traktowanie podmiotów podobnych”.

Wyrok Trybunału Konstytucyjnego rozstrzygnął spory na temat najbardziej kontrowersyjnego przywileju, jakim był bankowy tytuł egzekucyjny. Spory na temat potrącenia bankowego będą trwały. Narzucone posiadaczowi rachunku umorzenie wierzytelności przez potrącenie bankowe z reguły nie odpowiada woli posiadacza rachunku. Bank, narzucając jednostronnie tryb umorzenia zobowiązań, egzekwuje swoją własną należność, nawet jeśli kontrahent nie miał zamiaru jej wypełnić. W ten sposób przymusowo realizuje swoje prawo, zastępując w tym względzie instytucje państwowe, w szczególności sąd⁸.

I choć z treści uzasadnienia wyroku Trybunału Konstytucyjnego można wywieść wniosek, że potrącenie bankowe narusza zasadę równego traktowania w re-

⁸ M. Litwińska: *Glosa..., op. cit.*, s. 51.

lacjach między dłużnikami banków a dłużnikami innych podmiotów, między bankami jako wierzycielami a pozostałymi podmiotami będącymi wierzycielami i wreszcie w relacji między bankiem a jego klientem, to jednak niewątpliwie służy ochronie interesów klientów banku, którzy powierzyli mu swoje pieniądze. Pytanie, czy funkcja ochronna potrącenia bankowego stanowi racjonalne uzasadnienie zróżnicowania, pozostaje otwarte.

Kontrowersje wokół potrącenia bankowego budzi nie tylko zasadność tego przywileju, lecz także sformułowanie art. 93 ust. 2 pr. bank., oceniane słusznie jako co najmniej „niezbyt klarowne jurydycznie”⁹. Redakcja przepisu budzi wątpliwości co do praktycznej przydatności przywileju w praktyce bankowej i celowości utrzymywania go w wersji uregulowanej obowiązującym brzmieniem tego przepisu. Podstawowe kontrowersje dotyczące potrącenia bankowego budzą zagadnienia, w jakim zakresie w potrąceniu bankowym przewidziano wyjątek od zasady wymagalności wierzytelności, a także tzw. szczegółowe przesłanki potrącenia bankowego („stan likwidacji” dłużnika banku i wystąpienie „prawa ściągnięcia wierzytelności przed nadejściem terminu płatności”). Wątpliwości budzi również celowość rozszerzania w przepisach szczególnych uprawnień wierzycieli — banków — do przedterminowego żądania zapłaty w świetle art. 458 k.c.¹⁰, uprawniającego każdego wierzyciela do żądania spełnienia świadczenia bez względu na zastrzeżony w umowie termin płatności, jeżeli dłużnik stał się niewypłacalny albo jeżeli wskutek okoliczności, za które ponosi odpowiedzialność, zabezpieczenie wierzytelności uległo znacznemu zmniejszeniu. Potrącenie bankowe jest potrąceniem ustawowym. Do oceny tej instytucji niezbędne jest rozważenie związku potrącenia bankowego z potrąceniem uregulowanym w kodeksie cywilnym. Ustalenie tej relacji (*lex specialis* czy przepis komplementarny) uzasadnia zakres analizy i możliwość wykorzystania dorobku, w szczególności dotyczącego wymagalności obu potrącanych wierzytelności. Problemy, jakie rodzi omawiana w opracowaniu tematyka, nie wynikają tylko z budzącego zastrzeżenia sformułowania przepisu. Przedmiotem rozważań muszą stać się pojęcia, które nie zostały zdefiniowane prawnie (wymagalność, niewypłacalność, rachunek bankowy), czy też dopuszczalność szerszej interpretacji przepisów regulujących wyjątki (np. zamknięty katalog zakazów potrąceń a zasady współżycia społecznego, szersze lub węższe interpretowanie pojęcia likwidacji). Należy również rozważyć możliwość dokonywania potrąceń z poszczególnych typów rachunków bankowych i wierzytelności wynikających z umowy rachunku bankowego, w szczególności tych, które z literalnego brzmienia mają charakter czynności *o facere* (przede wszystkim dokonanie rozliczenia pieniężnego). Moment wymagalności ma w przypadku potrącenia wierzytelności z rachunku bankowego szczególne znaczenie ze względu na posługiwanie się przez klientów banku różny-

⁹ E. Rutkowska-Tomaszewska: *Ochrona prawna klienta na rynku usług bankowych*, Warszawa 2013, s. 556.

¹⁰ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny, t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 380 ze zm.

mi instrumentami płatniczym, a także ustawowe ograniczenia blokad rachunków bankowych. Różnice w doktrynie i rozbieżne orzecznictwo sądowe (dotyczące m.in. wymagalności, jednorodzaowości, zaskarżalności) ze względu na rozmiar opracowania zostały jedynie zasygnalizowane i mogą stać się przyczynkiem do dalszej dyskusji.

1. POTRĄCENIE USTAWOWE W KODEKSIE CYWILNYM I PRAWIE BANKOWYM — RELACJA

Potrącenie jest surogatem rzeczywistego spełnienia świadczenia, pełniącym nie tylko funkcję zapłaty, ale i funkcję egzekucji¹¹. Zgodnie z art. 498 k.c., gdy dwie osoby są jednocześnie względem siebie dłużnikami i wierzycielami, każda z nich może potrącić swoją wierzytelność z wierzytelnością drugiej strony, jeżeli przedmiotem obu wierzytelności są pieniądze lub rzeczy tej samej jakości oznaczone tylko co do gatunku, a obie wierzytelności są wymagalne i mogą być dochodzone przed sądem lub innym organem państwowym. Prawo bankowe rozszerza możliwość stosowania przez banki instytucji potrącenia poza zakres wyznaczony w kodeksie cywilnym. Zgodnie z art. 93 ust. 2 pr. bank. bank może potrącić ze swojego długu wierzytelność, której termin wymagalności jeszcze nie nadszedł, jeżeli podmiot będący dłużnikiem został postawiony w stan likwidacji oraz we wszystkich tych przypadkach, gdy służy mu prawo ściągnięcia swoich wierzytelności przed nadejściem terminu płatności. Potrącenie nie może być (w wymienionym wyżej trybie) dokonane w zakresie, w jakim wierzytelność z rachunku bankowego została zajęta jako przedmiot egzekucji należności z tytułu zobowiązań podatkowych.

Upoważnienie banku do potrącenia własnej wierzytelność, która nie jest jeszcze wymagalna, oraz umiejscowienie instytucji tzw. potrącenia bankowego w rozdziale 8 ustawy zatytułowanym „Szczególne obowiązki i uprawnienia banków” uzasadniają pogląd, że jest to przywilej rozszerzający, w określonych okolicznościach, możliwość dokonania potrącenia. Powszechnie uważa się, że potrącenie bankowe jest przypadkiem potrącenia w kodeksie cywilnym i nie różni się w zasadzie konstrukcyjnie od potrącenia klasycznego¹². W uzasadnieniu wyroku z dnia 23 lutego 2001 r.¹³ Sąd Najwyższy wyraził wprawdzie niefortunnie, że uregulowanie zawarte w prawie bankowym jest „przepisem szczególnym w stosunku do art. 498 § 1 k.c.”, jednak w dalszej części uzasadnienia wyjaśnił, że jest to „norma szczególna tylko o tyle, że pozwala w wypadkach w nim wymienionych na potrącenie

¹¹ R. Morek (w.): *Kodeks cywilny Komentarz*, pod red. W. Osajdy, Legalis 2016, teza A.I.1.

¹² M. Bączyk: *Potrącenie na podstawie przepisu art. 52 prawa bankowego*, Prawo Bankowe (dalej: Pr. Bank.) 1995, nr 4, s. 76.

¹³ Wyrok SN z dnia 23 lutego 2001 r., II CKN 403/00, OSNC 2001, nr 10, poz. 155.

wierzytelności niewymagalnej”¹⁴ i nie stanowi przepisu szczególnego, z którego wynikałaby niedopuszczalność skorzystania przez bank z możliwości umorzenia wierzytelności w drodze dokonania potrącenia uregulowanego w kodeksie cywilnym.

Odmienność potrącenia bankowego dotyczy przesłanki wymagalności wierzytelności banku. Przywilej polega na wyłączeniu, w przypadkach wymienionych w art. 93 ust. 2 pr. bank., konieczności wymagalności wierzytelności banku przedstawianej do potrącenia z wymagalną wierzytelnością dłużnika. Oznacza to, że bank jest zobowiązany do poszanowania ogólnych zasad określających, jakie wierzytelności mogą być umarzane przez potrącenie. W literaturze słusznie zwrócono uwagę na konieczność ścisłej interpretacji art. 93 ust. 2 pr. bank. wprowadzającego ten bankowy przywilej; chodzi bowiem o wyjątek od zasady, że do potrącenia mogą być przedstawiane tylko wierzytelności wymagalne¹⁵.

2. USTAWOWE PRZESŁANKI POTRĄCENIA CYWILNEGO I POTRĄCENIA BANKOWEGO

2.1. WYMAGALNOŚĆ

W doktrynie zwrócono uwagę, że — precyzyjnie rzecz ujmując — przesłankę wymagalności powinno się odnosić do roszczenia, nie zaś do wierzytelności¹⁶. Termin „wierzytelność” obejmuje bowiem także cechy obojętne z punktu widzenia wierzyciela, jak miejsce spełnienia, wysokość oprocentowania, zabezpieczenie.

Z literalnego brzmienia art. 498 § 1 k.c. wynika, że wszystkie wymienione w nim przesłanki dotyczą obu wierzytelności. Pomimo tego powszechnie przyjmuje się, że wymóg spełnienia przesłanki wymagalności dotyczy tylko wierzytelności potrącającego, czyli strony aktywnej¹⁷. Wymagalne musi być świadczenie tego, kto potrącenia dokonuje. W przypadku wierzytelności drugiej strony wystarcza natomiast, aby wierzyciel potrącający był uprawniony do spełnienia świadczenia. Stanowisko takie wynika z domniemania zastrzeżenia terminu na korzyść dłużnika, które jest regułą w prawie cywilnym. Zgodnie z art. 457 k.c. termin spełnienia świadczenia oznaczony przez czynność prawną poczytuje się w razie wątpliwości za zastrzeżony na korzyść dłużnika. Jeżeli więc potrącający, jako dłużnik, ze względu na zastrzeżenie terminu na jego korzyść może spłacić dług przed terminem, to analogicznie powinna przedstawiać się jego pozycja w zakresie prawa do potrącenia.

¹⁴ Wyrok SN z dnia 23 lutego 2001 r. (uzasadnienie), *op. cit.*

¹⁵ M. Litwińska: *Komentarz do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 lutego 1997 r., I CKN 3/97*, PPH 1997, nr 12, s. 35.

¹⁶ L. Stępiak: *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego*, Wrocław 1975, s. 59; T. Wiśniewski (w:) *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, pod red. G. Bieńka, ks. III, t. II, Warszawa 2006, s. 612.

¹⁷ K. Zawada (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2013, s. 1013.

W takiej sytuacji wierzyciel potrącający mógłby potrącić swoją wierzytelność z niewymagalną jeszcze wierzytelnością drugiej strony¹⁸. Dłużnik nie może więc sprzeciwić się ściągnięciu wymagalnego długu, powołując się na to, że jego wierzytelność wzajemna wobec wierzyciela egzekwującego jest jeszcze niewymagalna. Kwestia funkcji terminu wymagalności roszczenia posiadacza rachunku bankowego nie jest do końca wyjaśniona. Prezentowane są poglądy, że termin wymagalności roszczenia posiadacza rachunku zastrzeżony jest na korzyść dłużnika¹⁹, na rzecz obu stron umowy²⁰ i na rzecz posiadacza rachunku, a więc wierzyciela²¹. Z istoty umowy rachunku bankowego wynika, że posiadacz rachunku może żądać zwrotu przechowywanych środków pieniężnych w każdym czasie, natomiast bank nie jest ani obowiązany, ani uprawniony do wypłaty tych środków przed zgłoszeniem żądania wypłaty. Zdaniem autora słuszny wydaje się więc pogląd, że zobowiązanie do zwrotu środków jest więc zobowiązaniem bezterminowym z terminem spełnienia świadczenia zastrzeżonym na rzecz posiadacza rachunku, z czego wynika, że potrącana wierzytelność posiadacza rachunku o zwrot wkładu musi być wymagalna.

Ponadto, gdyby zamiarem ustawodawcy była możliwość przedstawienia do potrącenia niewymagalnej (także) wierzytelności posiadacza rachunku w przypadku potrącenia bankowego, wyraźnie przewidywałby tę możliwość w art. 93 pr. bank., tak, jak uczynił to w art. 155 ust. 1 zd. 2 pr. bank. — będącym przepisem szczególnym, w którym wyraźnie przewidziano możliwość przedstawienia do potrącenia niewymagalnej (także) wierzytelności posiadacza rachunku wobec banku znajdującego się w likwidacji. Likwidator może wykonać prawo potrącenia wykraczające swymi ramami nie tylko poza regulację art. 498 k.c., lecz także postanowienie art. 93 ust. 2²². Wśród przesłanek stosowności potrącenia przewidzianego w art. 155 (odróżniających to potrącenie) wymienia się tę, że wierzytelność posiadacza rachunku bankowego nie musi być wymagalna²³.

W tym miejscu należy jednak wskazać, że w literaturze prezentowany jest również pogląd przeciwny, że w przypadku potrącenia bankowego kwestia wymagalności wierzytelności posiadacza rachunku jest bez znaczenia i bank może dokonać potrącenia bez względu na to, czy wierzytelność posiadacza rachunku o zwrot wkładu stała się wymagalna. Praktycznie oznacza to, że potrącenie bankowe może być dokonane także i wówczas, gdy posiadacz rachunku nie zażądał wypłaty wkładu²⁴.

¹⁸ T. Spyra (w.): *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. F. Zolla, Kraków 2005, s. 76.

¹⁹ L. Kociucki: *Potrącenie wierzytelności Banku wobec Spółdzielni Mieszkaniowej z zajętej przez komornika wierzytelnością tej spółdzielni z tytułu rachunku bankowego*, Biuletyn Prawniczy PKO BP 1999, nr 3, s. 46.

²⁰ W. Pyziół: *Umowa rachunku bankowego*, Warszawa 1997, s. 125.

²¹ W. Pyziół: *Umowa rachunku bankowego (w:) System prawa prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań — część szczegółowa*, pod red. J. Panowicz-Lipskiej, Warszawa 2011, Legalis, § 45, teza 52.

²² B. Smykła: *Prawo bankowe. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2011, Legalis, komentarz do art. 155, teza 1.

²³ M. Sudoł, M. Uściłowski (w.): *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. H. Gronkiewicz-Waltz, Warszawa 2013, Legalis, komentarz do art. 155, teza 1.

²⁴ W. Pyziół (w.): *Prawo zobowiązań...*, *op. cit.*, Legalis, § 45, teza 57.

Pojęcie wymagalności nie zostało ustawowo zdefiniowane. Wymagalność oznacza taki stan rzeczy, w którym powstaje możliwość dla wierzyciela żądania od dłużnika, by spełnił on świadczenie. Przy czym powinnością dłużnika jest zastosowanie się do owego żądania pod rygorem wyegzekwowania świadczenia²⁵. Chodzi o moment, w którym aktualizuje się roszczenie płynące z wierzytelności, zatem wymagalność następuje z upływem terminu do spełnienia świadczenia²⁶. Sprowadza się to do oznaczenia czasu, w którym świadczenie powinno być spełnione²⁷. Dopiero po jego upływie, kiedy dłużnik popada w opóźnienie, wierzyciel dysponuje skutecznymi środkami dochodzenia roszczeń. Ewentualna rozbieżność w poglądach wiązać może się jedynie z oznaczeniem konkretnego dnia, to jest czy tak rozumiana wymagalność powstaje z nadejściem, czy z upływem terminu (dnia) spełnienia świadczenia²⁸. W tezie wyroku z dnia 9 lipca 2014 r.²⁹ Sąd Apelacyjny w Łodzi zdefiniował wymagalność jako „stan potencjalny, o charakterze obiektywnym, którego początek następuje od chwili, w której wierzytelność zostaje uaktywniona. Wówczas też następuje początek biegu przedawnienia i dopuszczalności potrącenia. Wymagalność oznacza stan, w którym wierzyciel ma prawną możliwość żądania przed sądem zaspokojenia przysługującej mu wierzytelności”.

Określenie momentu wymagalności wierzytelności posiadacza rachunku o zwrot kwot zdeponowanych na rachunku bankowym jest zagadnieniem spornym. Nie ma jednak wątpliwości, że najpóźniej przypada ona na chwilę zgłoszenia żądania wypłaty środków, o ile żądanie to jest uprawnione³⁰. W doktrynie szeroko prezentowany jest pogląd, że wymagalność roszczenia o wypłatę środków z rachunku bankowego powstaje z chwilą zgłoszenia przez posiadacza rachunku żądania wypłaty wkładu, w związku z tym bank dopiero po tym fakcie może dokonać potrącenia i to tylko w odniesieniu do kwoty objętej żądaniem zwrotu³¹. Dotyczy to także terminu wymagalności wierzytelności posiadacza rachunku o przeprowadzenie rozliczeń pieniężnych, który następuje z momentem złożenia konkretnego polecenia przeprowadzenia rozliczenia pieniężnego. Przed zgłoszeniem żądania wypłaty bank nie jest ani zobowiązany, ani uprawniony do spełnienia świadczenia. W znakomitej większości przypadków będzie tak również w wypadku lokat terminowych, nawet jeśli wezwanie posiadacza następuje przed upływem terminu, ponieważ obecnie

²⁵ K. Zagrobelny (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Warszawa 2006, s. 806.

²⁶ T. Wiśniewski (w:) *Komentarz...*, *op. cit.*, s. 612.

²⁷ M. Pyziak-Szafnicka: *Wygaśnięcie zobowiązań* (w:) *System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, Warszawa 2014, Legalis, rozdział X, § 61, II 5A, teza 43.

²⁸ Uchwała SN z dnia 5 listopada 2004 r., III CZP 76/14, LEX nr 1560201; wyrok SN z dnia 3 lutego 2006 r., I CSK 17/05, Legalis nr 326557; uchwała SN z dnia 26 listopada 2009 r. (uzasadnienie), III CZP 102/09, OSNC 2010, nr 5, poz. 75.

²⁹ Wyrok SA w Łodzi z dnia 9 lipca 2014 r., I ACa 1612/13, Legalis nr 1073513.

³⁰ R. Bąk: *Potrącenie z zajętego rachunku bankowego*, Pr. Bank. 2004, nr 1, s. 48.

³¹ W. Pyziół (w:) *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. E. Fojcik-Mastalskiej, Warszawa 1999, s. 79.

większość umów lokat terminowych przewiduje możliwość wypłacenia pieniędzy w każdej chwili z obniżonym oprocentowaniem³².

Wymagalność roszczenia o zwrot wkładu powstaje również z chwilą rozwiązania umowy na skutek jej wypowiedzenia, a także upływu terminu, na jaki umowa została zawarta.

Na równi z żądaniem zapłaty należy traktować zawiadomienie o zajęciu wierzytelności z rachunku dokonane przez organ egzekucyjny. Zajęcie rachunku sprawia, że wezwanie posiadacza rachunku zostaje zastąpione wezwaniem organu egzekucyjnego, z czego wynika, że już samo zajęcie wierzytelności „można chyba uznać za tożsame z wymagalnością”³³. Stanowisko takie rodzi jednak pewne wątpliwości, ze względu na to, że zajęcie obejmuje nie tylko kwoty zgromadzone na rachunku, ale i te, które wpłyną na rachunek po otrzymaniu przez bank zawiadomienia o zajęciu. Wymagalność roszczenia o ich zwrot nie może powstać wcześniej niż w dniu ich wpływu na rachunek bankowy³⁴.

Prezentowane jest również odmienne stanowisko, że wierzytelność posiadacza rachunku o zwrot wkładu jest wymagalna praktycznie od chwili zdeponowania środków na rachunku bankowym, ponieważ posiadacz rachunku może żądać zwrotu wkładu w każdym czasie. Pogląd ten został podzielony przez Sąd Apelacyjny w Krakowie, który wyrokiem z dnia 2 września 2010 r. jednoznacznie orzekł, że: „Wierzytelność o wypłatę środków z rachunku bankowego staje się wymagalna z chwilą uznania rachunku bankowego kwotą depozytu, a nie dopiero z chwilą zażądania jej zwrotu”³⁵.

Pogląd ten wydaje się jednak trudny do obrony. Argumentacja spotkała się też z krytyką części doktryny. W krytycznej glosie³⁶ do powołanego wyżej wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie zwrócono uwagę, że cechą wymagalności może osiągnąć tylko takie roszczenie, co do którego dłużnik wie, jakie jego powinno zachowanie doprowadzi do zaspokojenia wierzyciela. Z umowy rachunku bankowego wynika, że bank nie jest ani uprawniony, ani zobowiązany do wcześniejszego spełnienia świadczenia niż w terminie, w sposób i w kwocie określonej przez posiadacza. Potrąceniem może być objęta wierzytelność dostatecznie oznaczona, a skonkretyzowania jej może dokonać posiadacz rachunku poprzez złożenie odpowiedniej dyspozycji. Stanowisko zaprezentowane przez Sąd Apelacyjny we wskazanym wyżej wyroku jest, zdaniem autora, nie do przyjęcia również ze względu na paradoksalne skutki wynikające z uznania, że wpłata na rachunek powoduje wymagalność

³² T. Spyra (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 77.

³³ T. Spyra: *Potrącenie z rachunku bankowego — przesłanka wymagalności wierzytelności posiadacza*, Pr. Bank. 2002, nr 5, s. 47.

³⁴ R. Bąk: *Potrącenie...*, op. cit., s. 48.

³⁵ Wyrok SA w Krakowie z dnia 2 września 2010 r., I ACa 482/10, Monitor Prawa Bankowego (dalej: Mon. Pr. Bank.) 2012, nr 2, s. 7.

³⁶ A. Stangret-Smoczyńska: *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 2 września 2010 r., I ACa 482/10*, Mon. Pr. Bank. 2013, nr 1, s. 43–49.

roszczenia o zwrot wkładu. Wymagalność roszczenia rozpoczyna bowiem bieg przedawnienia. W przypadku wkładów na rachunkach bankowych posiadacz rachunku może zażądać od banku wypłaty bezpośrednio po dokonaniu wpłaty, zatem jego roszczenie o zwrot wpłaconej kwoty uległoby przedawnieniu w przypadku niepodjęcia jej przez okres dwóch lat.

2.2. JEDNORODZAJOWOŚĆ

Termin „jednorodzałość” nie jest terminem ustawowym. Oddaje treść wymagania ustawodawcy, by „przedmiotem obu wierzytelności były pieniądze lub rzeczy tej samej jakości oznaczone tylko co do gatunku”. W przypadku tej przesłanki wydaje się, podobnie jak przy przesłance wymagalności, że dotyczy ona raczej „świadczeń” niż „wierzytelności”. Ustawodawca wymaga tylko jednorodzałości przedmiotów świadczenia, pozostałe cechy zobowiązania są w zasadzie z punktu widzenia dopuszczalności potrącenia obojętne. Nie stanowią przeszkody do uznania za jednorodzałość wierzytelności różnice dotyczące miejsca spełnienia świadczeń, oprocentowania wierzytelności lub ich zabezpieczenia³⁷.

W praktyce bankowej wątpliwości może budzić dopuszczalność potrącenia wierzytelności wyrażonej w walucie polskiej z wierzytelnością wyrażoną w walucie obcej. Przed wprowadzeniem wymieniałości złotego powszechny w doktrynie był pogląd o niedopuszczalności takiego potrącenia³⁸. W obecnym stanie prawnym dominuje stanowisko o dopuszczalności potrącenia wierzytelności opiewających na różne waluty. Na dopuszczalność potrącenia wierzytelności wyrażonej w różnych pieniądzach wskazuje art. 358 k.c. zezwalający dłużnikowi świadczenia pieniężnego wyrażonego w walucie obcej na spełnienie świadczenia w walucie polskiej oraz wskazujący właściwy przelicznik obcej waluty, którym — w braku odmiennej woli stron, orzeczenia lub przepisu — jest jej średni kurs ogłaszany przez NBP z dnia wymagalności roszczenia.

Dopuszczalność potrącenia wierzytelności wyrażonych w różnych walutach można wywieść również z istoty potrącenia. Po pierwsze bowiem, jest to surogat spełnienia, a zatem z założenia zobowiązanie wygasa tu na skutek innego zdarzenia niż zachowanie zgodne z treścią zobowiązania. Po drugie, art. 498 § 1 k.c. wymaga po prostu, by przedmiotem obu wierzytelności były pieniądze. Trudno zaprzeczyć, że są one przedmiotem zobowiązania także wtedy, gdy świadczenie opiewa na walutę obcą³⁹.

³⁷ M. Pyziak-Szafnicka: *Wygąśnięcie...*, *op. cit.*, s. 1510.

³⁸ K. Gandor (w:) *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. Z. Radwańskiego, Wrocław 1981, s. 86; L. Stępiak: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 49.

³⁹ M. Pyziak-Szafnicka: *Wygąśnięcie...*, *op. cit.*, s. 1511.

Wymaganie jednorodzaowości świadczeń wyłącza z kręgu nadających się do potrącenia te wierzytelności, których przedmiotem jest świadczenie polegające na czynieniu lub zaniechaniu⁴⁰.

2.3. ZASKARŻALNOŚĆ

Przesłanka dotycząca możliwości dochodzenia wierzytelności przed sądem nie może być interpretowana dosłownie. Mogłoby to bowiem doprowadzić do niedopuszczalnych wniosków, że ze względu na powagę rzeczy osądzonej nie nadaje się do potrącenia wierzytelność zasądzona prawomocnym wyrokiem. Taką wadliwą wykładnię przepisu zawarł w wyroku z dnia 31 stycznia 1993 r. Sąd Apelacyjny w Łodzi⁴¹; została ona jednak wyeliminowana orzecznictwem Sądu Najwyższego, który w wyroku z dnia 20 października 2005 r. orzekł, że: „Wierzytelność zasądzona prawomocnym orzeczeniem, mimo że nie może być dochodzona ponownie przed sądem ze względu na powagę rzeczy osądzonej, jest zaskarżalna w rozumieniu art. 498 § 1 k.c. i nadaje się do przedstawienia do potrącenia”⁴². W uzasadnieniu wyroku Sąd Najwyższy podkreślił, że: „Okoliczność zasądzenia wierzytelności prawomocnym orzeczeniem nie tylko nie wyklucza przedstawienia jej do potrącenia, ale wręcz wzmacnia pozycję potrącającego, gdyż właśnie ze względu na powagę rzeczy osądzonej dłużnik nie może kwestionować ani samego istnienia, ani wysokości swego zobowiązania”.

3. PRZESŁANKI SZCZEGÓLNE POTRĄCENIA BANKOWEGO

3.1. STAN LIKWIDACJI

Pierwsza szczególna przesłanka potrącenia bankowego „postawienie dłużnika w stan likwidacji” może być rozumiana ściśle, jako szczególna procedura likwidacyjna danego typu osoby prawnej czy jednostki organizacyjnej, jak i — w znaczeniu szerszym — jako czynności prowadzące „do zakończenia działalności jednostki i likwidacji jej majątku”⁴³. Przy zastosowaniu szerokiego ujęcia „stanu likwidacji” procedura ta może dotyczyć zarówno osób prawnych, jak i fizycznych, potrącenie bankowe aktualizowałoby się na przykład w razie rozwiązania spółki cywilnej, ponieważ takie rozwiązanie prowadzi w istocie do zakończenia działalności spółki cywilnej i zainicjowania procedury likwidacji jej majątku⁴⁴.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 1509.

⁴¹ Wyrok SA w Łodzi z dnia 3 marca 1993 r., I ACR 87/93, OSA 1993, z. 11, poz. 77, s. 35.

⁴² Wyrok SN z dnia 20 października 2005 r., II CK 126/05, OSNC 2006, nr 4, poz. 74.

⁴³ M. Bączyk: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 78.

⁴⁴ *Ibidem*.

Powszechnie prezentowany jest pogląd, podzielany również przez autorkę, że sformułowanie zastosowane przez ustawodawcę „dłużnik został postawiony w stan likwidacji” narzuca wąskie rozumienie „stanu likwidacji” jako procedury likwidacji osoby prawnej czy innej jednostki organizacyjnej. Za wąskim ujęciem „stanu likwidacji” przemawiają bardzo formalne sformułowania zawarte w art. 93 ust. 2 pr. bank. „dłużnik został postawiony w stan likwidacji” oraz dyrektywa wykładni przepisów wprowadzających wyjątki od zasad ogólnych. W konsekwencji należy przyjąć, że przywilej banku związany jest z formalnym rozpoczęciem postępowania likwidacyjnego w stosunku do dłużnika banku. Kwestia rodzaju postępowania i czynności niezbędnych do jego rozpoczęcia przedstawia się różnie w zależności od rodzaju podmiotu⁴⁵.

W literaturze wyrażono przekonanie, że potrącenie bankowe w przypadku zaistnienia omówionej wyżej przesłanki nie może pełnić przypisywanej mu funkcji ochronnej. W gospodarce rynkowej likwidacja przedsiębiorstwa może być podjęta z najrozmaitszych powodów, ale nigdy przyczyną likwidacji dłużnika nie może być niewypłacalność⁴⁶. Przepis w obecnym brzmieniu nie ma żadnego uzasadnienia celowościowego, procedura likwidacyjna nie zawsze wiąże się z utratą płynności finansowej. Jeżeli celem wprowadzenia tej przesłanki był brak wypłacalności dłużnika banku, to w tym wypadku powinny mieć zastosowanie przepisy dotyczące postępowania upadłościowego bądź naprawczego, do którego na wypadek niewypłacalności dłużnik powinien dążyć⁴⁷. Likwidację przedsiębiorstw uznaje się bowiem za zjawisko neutralne dla interesów wierzycieli i nieusprawiedliwiające przedterminowej płatności długów⁴⁸. Zarzuty te należy w dużej części podzielić. Nie zmienia to jednak faktu, że w aktualnym stanie prawnym otwarcie likwidacji uchyla przesłankę wymagalności wierzytelności banku jako warunek dokonania potrącenia⁴⁹.

W tym miejscu warto zasygnalizować, że w doktrynie prezentowane są przeciwstawne stanowiska dotyczące dopuszczalności potrącenia bankowego po ogłoszeniu upadłości. Prezentowany jest pogląd, że ze względu na zmianę charakteru środków zgromadzonych na rachunku po ogłoszeniu upadłości (z dniem ogłoszenia upadłości stają się masą upadłości, która służy zaspokojeniu ogółu wierzycieli upadłego (art. 61 ustawy z dnia 28 lutego 2003 r. — Prawo upadłościowe⁵⁰), a upadły traci legitymację zarówno czynną, jak i bierną w odniesieniu do mienia, które tę masę stanowi) potrącenie bankowe należy w takiej sytuacji uznać za „nie-dopuszczalne i oczywiście sprzeczne z celem postępowania upadłościowego jako tzw. sukcesji uniwersalnej”⁵¹. Przeważa jednak pogląd, że przesłanki potrącenia

⁴⁵ T. Spyra (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 84.

⁴⁶ A. Janiak: *O przywilejach bankowych*, Pr. Bank. 2000, nr 11, s. 50.

⁴⁷ A. Stangret-Smoczyńska: *Potrącenie z rachunku bankowego*, Mon. Pr. Bank. 2011, nr 5, s. 90.

⁴⁸ A. Janiak: *O przywilejach...*, op. cit., s. 50.

⁴⁹ T. Spyra (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 84.

⁵⁰ Ustawa z dnia 28 lutego 2008 r. — Prawo upadłościowe, t.j. Dz. U. z 2016 r. poz. 2171.

⁵¹ P. Zimmerman: *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2016, Legalis, komentarz do art. 93, teza 11.

wierzytelności istniejących w dniu ogłoszenia upadłości przewidziane w art. 93 pr. upadł. znacząco łagodzą przesłanki potrącenia przewidziane w art. 498 k.c.⁵² poprzez przyjęcie, że zobowiązania pieniężne upadłego, których termin płatności świadczenia jeszcze nie nastąpił, stają się wymagalne z dniem ogłoszenia upadłości (art. 93 ust. 1 pr. upadł.) oraz że zobowiązania majątkowe niepieniężne zmieniają się z dniem ogłoszenia upadłości na zobowiązania pieniężne i z tym dniem stają się płatne, chociażby termin ich wykonania jeszcze nie nastąpił (art. 93 ust. 1 pr. upadł.). Autor podziela pogląd, że „reguła potrącenia w upadłości oparta jest na założeniu, zgodnie z którym niesłusznie jest, aby wierzyciel upadłego, który jest jednocześnie jego dłużnikiem, musiał spełniać własny dług w pełnej wysokości, zaś wierzytelność mógł zgłosić do masy i zaspokoić w drodze jej podziału, czyli w praktyce w niewielkiej części”⁵³. Dla potrącenia przez bank wierzytelności z rachunku bankowego po ogłoszeniu upadłości dłużnika istotne jest to, że bank będzie uprawniony do potrącenia własnej wierzytelności jeszcze niewymagalnej (a nawet niepieniężnej) i to bez względu na to, czy posiadacz złożył polecenie wypłaty środków zdeponowanych na rachunku lub upłynął termin, na jaki założona została lokata terminowa⁵⁴.

3.2. PRAWO ŚCiągnięcia PRZED TERMINEM PŁATNOŚCI

Druga okoliczność pozwalająca bankowi na przedstawienie do potrącenia wierzytelności jeszcze niewymagalnej została określona przez ustawodawcę bardzo szeroko, jako „prawo ściągnięcia wierzytelności przed nadejściem terminu płatności”. Termin „ściągnięcie wierzytelności” nie jest terminem języka prawnego. W drodze wykładni można dojść do wniosku, że chodzi tu o te przypadki, w których wierzytelność banku staje się wymagalna przed upływem terminu płatności z powodu złego stanu finansowego dłużnika banku⁵⁵. W takiej sytuacji bank mógłby zaspokoić się przez potrącenie.

Niejasne pod względem prawnym sformułowanie „prawo ściągnięcia wierzytelności przed nadejściem terminu płatności” należy rozumieć jako uprawnienie do dochodzenia roszczenia na drodze sądowej, a zatem skutecznego domagania się spełnienia świadczenia na swoją rzecz. Pod tym pojęciem mieści się zatem wymagalność roszczenia. Wniosek ten pozbawia komentowany przepis jakiegokolwiek wartości normatywnej, przepis w tym zakresie nie może być postrzegany jako szczególne uprawnienie banku, skoro w istocie nim nie jest. Bank w wyżej opisanych sytuacjach może dokonać potrącenia na zasadach ogólnych, bez potrzeby jakiego-

⁵² T. Spyra: *Uprawnienie banku do potrącenia z rachunku bankowego a ogłoszenie upadłości obejmującej likwidację majątku posiadacza*, LEX, ABC nr 70429, teza 2.

⁵³ T. Spyra (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 84; S. Gurgul: *Prawo upadłościowe i układowe. Komentarz*, Warszawa 2000, s. 202.

⁵⁴ T. Spyra (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 80.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 84.

kolwiek dodatkowego uprawnienia. Wobec czego, słuszny, zdaniem autora, wydaje się pogląd, że utrzymywanie przepisu art. 93 ust. 2 pr. bank. przy obecnej jego redakcji nie da się pogodzić z założeniami racjonalnego ustawodawcy i jako taki powinien zostać uchylony⁵⁶. Tezie o bezprzedmiotowości drugiej przesłanki potrącenia z art. 93 ust. 2 pr. bank. trudno przedstawić jakąś sensowną alternatywę⁵⁷.

3.3. POTRĄCENIE Z ZAJĘTEGO RACHUNKU

Zgodnie z art. 504 k.c. zajęcie wierzytelności przez osobę trzecią wyłącza umorzenie tej wierzytelności przez potrącenie tylko wtedy, gdy dłużnik stał się wierzycielem swego wierzyciela dopiero po zajęciu, ewentualnie w sytuacji, w której wierzytelność banku istniejąca w momencie zajęcia stała się wymagalna po zajęciu, a przy tym dopiero później niż wierzytelność zajęta. Wpływ zajęcia wierzytelności na możliwość potrącenia został uregulowany w art. 504 k.c. w sposób wyczerpujący, przez ustalenie zamkniętej listy wyłączeń potrącenia w razie zajęcia wierzytelności (*verba legis*: „tylko wtedy, gdy”). Oznacza to, że poza dwiema ściśle określonymi w tym przepisie sytuacjami nie można kwestionować uprawnienia stron do potrącenia wierzytelności, powołując się na zajęcie⁵⁸.

Przesłanki uniemożliwiające dokonanie potrącenia wskazane w art. 504 k.c. nie odnoszą się do potrącenia bankowego. Zgodnie z art. 93 ust. 2 zd. 2 potrącenie nie może być dokonane w zakresie, w jakim wierzytelność z rachunku bankowego została zajęta jako przedmiot egzekucji należności z tytułu zobowiązań podatkowych. Przy czym pojęcie zobowiązań podatkowych nie powinno być ograniczane tylko do należności wynikających z wymierzonych podatków, lecz należy je rozumieć szeroko, tj. w taki sposób, jak zostało to przyjęte w przepisach ordynacji podatkowej. Jedyną więc przeszkodą do dokonania potrącenia przez bank w sytuacji, w której wierzytelność z rachunku bankowego jest zajęta, stanowi prowadzenie egzekucji w celu zaspokojenia roszczeń wynikających z zobowiązań podatkowych⁵⁹.

Zajęcie wierzytelności z rachunku bankowego w zasadzie nie chroni więc wierzyciela zajętej wierzytelności przed potrąceniem wierzytelności banku z wierzytelnością posiadacza rachunku bankowego.

Znacząca część przedstawicieli doktryny stoi na stanowisku, że bank może potrącić z rachunku bankowego każdą wierzytelność, która stała się wymagalna przed zajęciem tego rachunku, a wyjątek od tej reguły dotyczy wierzytelności z rachunku bankowego zajętej jako przedmiot egzekucji należności z tytułu zobo-

⁵⁶ A. Stangret-Smoczyńska: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 90.

⁵⁷ T. Spyra (w:) *Prawo bankowe...*, *op. cit.*, s. 85.

⁵⁸ K. Gandor (w:) *Prawo zobowiązań...*, *op. cit.*, s. 864; M. Pyziak-Szafnicka: *Wygaśnięcie...*, *op. cit.*, s. 1154.

⁵⁹ G. Sikorski (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, Warszawa 2014, s. 898; T. Spyra: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 39.

wiązań podatkowych. Jednak przyjęcie takiej interpretacji prowadziłoby do wniosku, że przepis mający na celu rozszerzenie uprawnień banków wprowadzałby dodatkową przesłankę negatywną przy potrąceniu z zajętego rachunku bankowego. Powołany wyżej art. 93 ust. 2 pr. bank., jak to już zostało wyjaśnione, wprowadza szczególne zasady potrącania wierzytelności bankowych stanowiące odstępstwa od reguł wskazanych w kodeksie cywilnym w całym zakresie odnoszącym się do potrącenia, w tym również do art. 504 k.c. Wynikałoby więc z tego, że w przypadku dokonania przez bank potrącenia w oparciu o treść art. 93 ust. 2 pr. bank. banku nie dotyczyłoby ograniczenia w potrącaniu swoich wierzytelności z wierzytelnościami przysługującymi wobec banku z tytułu rachunku bankowego, nawet jeśli inny wierzyciel prowadziłby egzekucję. Jedynym ograniczeniem byłaby sytuacja, w której dochodzi do zajęcia rachunku w związku z należnościami skarbowymi — zobowiązaniami podatkowym⁶⁰. Inaczej, w przypadku gdyby bank dokonywał potrącenia w oparciu o przepisy kodeksu cywilnego, art. 504 k.c. znalazłby zastosowanie.

4. RACHUNKI BANKOWE

4.1. RODZAJE RACHUNKÓW BANKOWYCH

Pojęcie umowy rachunku bankowego zostało zdefiniowane w art. 725 k.c. Przez umowę rachunku bankowego bank zobowiązuje się względem posiadacza rachunku do przechowywania jego środków pieniężnych, na czas oznaczony lub nieoznaczony, oraz — jeżeli umowa tak stanowi — do przeprowadzania na jego zlecenie rozliczeń pieniężnych. Norma art. 725 k.c. została uzupełniona w art. 52 ust. 2 pr. bank. przez wskazanie elementów treści umowy rachunku bankowego, bez żadnych skutków nieuwzględnienia przez strony wskazanych elementów. Za problem dyskusyjny można uznać kwestię, czy art. 52 ust. 2 pr. bank. jest przepisem o charakterze wyłącznie prywatnoprawnym, czy też i publicznoprawnym. Przyjmując ten drugi wariant interpretacyjny, można omawiany przepis rozumieć jako przepis zawierający publicznoprawny nakaz (pod adresem banków) zapewnienia, aby umowy zawierane z klientami zawierały klauzule określone w art. 52 ust. 2 pr. bank. i to bez względu na to, czy kwestie, o których mowa w tych klauzulach, zostały (bądź nie) uregulowane w mającym zastosowanie do danej umowy wzorcu umownym (za cel takiego wymogu można uznać zwiększenie stopnia ochrony interesów klienta). Nierespektowanie przez bank omawianego nakazu umożliwiałoby zastosowanie wobec niego odpowiednich środków nadzorczych przez Komisję Nadzoru Bankowego na podstawie art. 133 ust. 1 pkt 2 w zw. z art. 138 pr. bank.⁶¹

⁶⁰ G. Sikorski (w:) *Kodeks cywilny...*, op. cit., LEX, komentarz do art. 504, teza 6.

⁶¹ W. Pyziół: *Umowa rachunku...* (w:) *Prawo zobowiązań...*, op. cit., s. 493.

Zasady logiki pozwalają więc przyjąć, że art. 52 ust. 2 pr. bank. ustala przykładową treść umowy rachunku bankowego, brak któregośkolwiek z wymienionych elementów nie skutkuje nieważnością umowy rachunku bankowego.

Mimo sformułowanego w przepisie obowiązku banku „przechowywania” środków posiadacza rachunku, trzeba przyjąć, że bank nie przechowuje tych środków. Do istoty przechowania należy bowiem niemożność używania rzeczy powierzonych pieczy przechowawcy. Natomiast bank na mocy art. 726 k.c. może obracać czasowo wolne środki pieniężne zgromadzone na rachunku bankowym z obowiązkiem ich zwrotu w całości lub w części na każde żądanie, chyba że umowa uzależnia obowiązek zwrotu od wypowiedzenia. Do umowy rachunku bankowego, zgodnie z ustalonym stanowiskiem doktryny i orzecznictwa, stosuje się przepisy o depozycie nieprawidłowym, a poprzez art. 845 k.c. także przepisy o pożyczce, w tym art. 720 k.c. Z tych unormowań wynika, że z chwilą wpłaty pieniędzy do banku posiadacz rachunku traci na rzecz banku własność środków pieniężnych wpłaconych na rachunek bankowy⁶², ale nabywa przy tym roszczenie do banku o zwrot takiej samej sumy, przy czym zwrot tych środków powinien nastąpić na każde żądanie posiadacza rachunku bankowego złożone w każdym czasie⁶³.

Prawo bankowe nie zawiera własnej definicji rachunku bankowego, w art. 49 wskazuje jedynie przykładowo cztery rodzaje rachunków bankowych, jakie „w szczególności” mogą prowadzić banki. Są to rachunki rozliczeniowe, w tym bieżące i pomocnicze; rachunki lokat terminowych, rachunki oszczędnościowe, oszczędnościowo-rozliczeniowe oraz rachunki oszczędnościowych lokat terminowych i rachunki powiernicze. Przepis nie precyzuje przy tym ani przesłanek kwalifikacji konkretnej umowy, ani skutków tej kwalifikacji. Przedmiotem umowy rachunku oszczędnościowego oraz umowy o terminową lokatę oszczędnościową jest gromadzenie przez posiadacza rachunku środków pieniężnych, natomiast umowy o rachunek oszczędnościowo-rozliczeniowy gromadzenie środków pieniężnych posiadacza rachunku i przeprowadzanie na jego polecenie rozliczeń pieniężnych w formach określonych w umowie.

Katalog rachunków bankowych nie jest zamknięty i chociaż banki mogą tworzyć inne, niewymienione w prawie bankowym rachunki, w praktyce występują tylko te rodzaje rachunków, jakie określił ustawodawca w art. 49 pr. bank. w wielu różnych odmianach. Możliwości kształtowania swobody umów w tym zakresie i zawierania konkretnych umów rachunków bankowych określają dwa podstawowe elementy umowy rachunku bankowego: powierzenie środków pieniężnych bankowi przez posiadacza rachunku i powstanie wierzytelności posiadacza rachunku wobec banku o zwrot środków powierzonych⁶⁴.

⁶² Uchwała SN z dnia 14 czerwca 1962 r., VI KO 23/62, LEX nr 135524.

⁶³ J. Gołaczyński (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, Warszawa 2006, s. 1146.

⁶⁴ T. Czech: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2005 r., V CK 425/05*, Pr. Bank. 2007, nr 7–8, s. 18.

Podstawowe spory w doktrynie dotyczą charakteru prawnego umowy o lokatę terminową, w szczególności tego, czy umowa ta jest rodzajem umowy rachunku bankowego, jak wynikałoby to z literalnego brzmienia art. 49 pr. bank., czy też stanowi umowę jurydycznie odrębną, będącą rodzajem depozytu nieprawidłowego. Modelowymi cechami umowy rachunku lokaty terminowej (i umowy o terminową lokatę oszczędnościową) jest to, że bank przyjmuje od kontrahenta na czas określony oznaczoną sumę pieniężną na przechowanie, ale nie jest przy tym zobowiązany do przeprowadzania na zlecenie posiadacza rozliczeń pieniężnych. W czasie trwania umowy wysokość sumy pieniężnej będącej przedmiotem lokaty jest niezmienna, a przed upływem okresu umownego posiadacz rachunku lokaty terminowej nie może żądać od banku wypłaty środków znajdujących się na tym rachunku ani w całości, ani w części. Środki pieniężne na rachunku lokaty terminowej są oprocentowane, a z upływem terminu umownego umowa wygasa, chyba że zawarto w niej tzw. klauzulę prolongacyjną, skutkującą przedłużeniem trwania stosunku prawnego na następny — równy poprzedniemu — okres. Analogiczne — do opisanych powyżej — cechy wykazują umowy o terminową lokatę oszczędnościową. W praktyce banki zawierają z klientami umowy o lokaty terminowe (terminowe lokaty oszczędnościowe), których treść odbiega w pewnym zakresie od wskazanych wyżej cech modelowych. Niekiedy umowa przewiduje tzw. kapitalizację odsetek jeszcze przed upływem umownego terminu lokaty, co skutkuje podwyższeniem sumy będącej przedmiotem lokaty. Aktualnie również wyłączenie prawa posiadacza lokaty terminowej do podjęcia ulokowanej przez niego sumy przed upływem terminu umownego nie ma charakteru bezwzględnie — w tym sensie, że przedterminowy zwrot tej sumy na żądanie klienta jest możliwy, ale może być potraktowany przez bank jako „zerwanie umowy” ze skutkiem w postaci obniżenia lub utraty przewidzianego uprzednio oprocentowania⁶⁵. Elementy pozwalające odróżnić jurydycznie umowę o lokatę terminową od umowy rachunku bankowego, w tym odmiennosc funkcji obu umów, inne ukształtowanie treści umowy o lokatę terminową, wyższe oprocentowanie, nieco inaczej uformowany obowiązek zwrotu wskazał Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 23 lutego 2001 r.⁶⁶

Wątpliwości jawiły się w szczególności na tle art. 725 k.c. w brzmieniu obowiązującym do dnia 1 maja 2004 r.⁶⁷, zgodnie z którym przez umowę rachunku bankowego bank zobowiązywał się względem posiadacza rachunku: „[...] do przechowywania jego środków pieniężnych oraz do przeprowadzania na jego zlecenie rozliczeń pieniężnych”. Przypisana rachunkowi bankowemu funkcja „przeprowadzania rozliczeń” uzasadniała pogląd, że umowa o lokatę terminową, wbrew sformułowaniu art. 50 pr. bank., nie stanowiła takiej czy innej postaci umowy rachunku bankowego. Z powodu przedstawionych wątpliwości art. 725 k.c. został znoweli-

⁶⁵ W. Pyziol: *Umowa rachunku...* (w:) *Prawo zobowiązań...*, op. cit., teza 24.

⁶⁶ Wyrok SN z dnia 23 lutego 2001 r., II CKN 403/00, OSN 2001, nr 10, poz. 155.

⁶⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny, Dz. U. Nr 16, poz. 93.

zowany⁶⁸. W aktualnym brzmieniu bank zobowiązuje się: „[...] do przechowywania jego środków pieniężnych oraz, jeżeli umowa tak stanowi, do przeprowadzania na jego zlecenie rozliczeń pieniężnych”.

Zdaniem części doktryny⁶⁹ kontrowersje co do możliwości kwalifikowania „umowy o lokatę terminową” jako odrębnej umowy bankowej w stosunku do umowy rachunku bankowego nie zostały jednak usunięte. Otóż w zakresie „umowy o lokatę terminową” bank w ogóle nie zobowiązuje się do prowadzenia rozliczeń. Inaczej niż w umowie rachunku bankowego, bank może nie być obciążony obowiązkiem przyjmowania dalszych kwot na „rachunek lokaty”, ale jedynie — kwoty określonej w chwili zawarcia umowy (tzw. wpłaty dodatkowe mogą być traktowane np. jako odrębne lokaty). Lokujący zawsze otrzymuje od banku wynagrodzenie w postaci odsetek. Zwrócił na te odmienności uwagę Sąd Najwyższy w uzasadnieniu wyroku z dnia 15 grudnia 2005 r.⁷⁰, przypominając, że co do zasady przez czas określony umową o lokatę terminową bank nie ma obowiązku wypłaty tych środków na każde żądanie posiadacza.

Autor podziela pogląd, że różnica między rachunkiem bieżącym (rozliczeniowym) a rachunkiem lokaty terminowej jest w zasadzie tylko ta, że w przypadku rachunku lokaty terminowej bank zobowiązuje się płacić klientowi wyższe odsetki, jeżeli ten nie wycofa wkładu przed umówionym (a właściwie zadeklarowanym) terminem lokaty⁷¹.

4.2. WIERZYTELNOŚCI Z RACHUNKÓW BANKOWYCH

Posiadaczowi rachunku bankowego przysługują wobec banku wierzytelności o przechowywanie środków pieniężnych, o przeprowadzanie rozliczeń pieniężnych, o zwrot środków przechowywanych na rachunku oraz inne, wynikające z umowy na przykład o wypłatę lub kapitalizację odsetek lub o udzielenie kredytu w związku z przekroczeniem salda rachunku.

Doktryna podaje w wątpliwość sens wyodrębnienia wierzytelności o przechowywanie środków pieniężnych, wskazując, że nie ma ona żadnego praktycznego znaczenia. Wbrew literalnej definicji umowy rachunku bankowego zawartej w art. 725 k.c. bank niczego nie przechowuje, jedynie zobowiązany jest do przyjmowania na rachunek sum pieniężnych wpłaconych przez posiadacza lub osoby trzecie

⁶⁸ Ustawa z dnia 1 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy — Prawo bankowe oraz o zmianie innych ustaw, Dz. U. Nr 91, poz. 870.

⁶⁹ M. Bączyk: *Umowy w zakresie czynności bankowych* (w:) *System prawa handlowego*, t. 5, *Prawo umów handlowych*, pod red. S. Włodyki, Warszawa 2014, s. 993.

⁷⁰ Wyrok SN z dnia 15 grudnia 2005 r., V CK 425/05, Pr. Bank. 2006, nr 10, s. 35.

⁷¹ A. Janiak: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 2001 r.*, II CKN 403/00, OSP 2002, z. 7–8, poz. 104, s. 385.

w formie gotówkowej bądź bezgotówkowej⁷². Nawet gdyby przyjąć istnienie wierzytelności o przechowywanie środków, konieczne byłoby przyjęcie, że potrącenie wierzytelności banku z tą wierzytelnością ze względu na brak jednorodności (nie jest wierzytelnością pieniężną) nie jest dopuszczalne⁷³.

Najistotniejszą z punktu widzenia posiadacza rachunku bankowego jest wierzytelność o zwrot środków zgromadzonych na rachunku. Zgodnie z art. 726 k.c. bank ma obowiązek zwrotu przechowywanych na rachunku środków w całości lub w części na każde żądanie posiadacza, przy czym możliwość zwrotu może być uzależniona od wypowiedzenia.

Wierzytelność o wypłatę odsetek przysługuje posiadaczowi tylko wówczas, gdy odsetki wypłacane są co jakiś czas. Jeżeli natomiast po upływie okresu naliczania odsetek bank dolicza je do sumy kapitału — wierzytelność o wypłatę odsetek nie przysługuje.

5. POTRĄCENIE WIERZYTELNOŚCI Z RACHUNKU BANKOWEGO — DOPUSZCZALNOŚĆ

Pod rządami poprzednio obowiązującej ustawy z dnia 31 stycznia 1989 r. — Prawo bankowe⁷⁴ w doktrynie prezentowane było stanowisko, że niedopuszczalne jest potrącenie przez bank przysługujących mu wierzytelności z wierzytelnościami posiadacza rachunku wynikającymi z umowy rachunku bankowego (bieżącego), ze względu na obowiązek banku pieczy nad środkami pieniężnymi posiadacza w czasie trwania umowy rachunku bankowego, który winien mieć pierwszeństwo przed uprawnieniem banku przewidzianym w art. 52 pr. bank.⁷⁵ Głoszony był również pogląd odmienny, że dopuszczalne jest dokonanie przez bank potrącenia zarówno klasycznego, jak i bankowego także wierzytelności z umowy rachunku bankowego — bez ograniczeń⁷⁶. *De lege lata* ustawodawca przesądził wprost możliwość przedstawiania przez banki do potrącenia również wierzytelności wynikających z umowy rachunku bankowego. Dotyczy to zarówno potrącenia z art. 498 k.c., jak i tzw. potrącenia bankowego⁷⁷. Skoro potrącenie jest wyłączone w zakresie, w jakim rachunek zajęto na poczet należności z tytułu zobowiązań podatkowych, to należy przyjąć, że w pozostałym zakresie jest ono dopuszczalne. Podzielić należy stanowisko Sądu Najwyższego wyrażone w uzasadnieniu wyroku z dnia 20 lutego 1997 r., że

⁷² W. Pyziół (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 79.

⁷³ T. Spyra: *Potrącenie...*, op. cit., s. 44–45.

⁷⁴ Ustawa z dnia 31 stycznia 1989 r. — Prawo bankowe, t.j. Dz. U. z 1992 r. Nr 72, poz. 359.

⁷⁵ M. Bączyk: *Potrącenie...*, op. cit., s. 84.

⁷⁶ W. Pyziół (w:) *Prawo bankowe...*, op. cit., s. 100.

⁷⁷ M. Bączyk: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 2001 r., II CKN 403/00*, Pr. Bank. 2001, nr 9, s. 46.

„odstępstwa od pewnych zasad powinny być interpretowane ściśle, a wyłączenie dopuszczalności umorzenia wierzytelności przez potrącenie, gdy spełnione są przesłanki warunkujące dopuszczalność takiego potrącenia, musi wynikać z wyraźnego przepisu ustawy”⁷⁸.

Należy zgodzić się z poglądem, że „tam, gdzie było to potrzebne, ustawodawca wyraźnie wprowadził ograniczenia w stosowaniu kompensaty z rachunków bankowych. Nie widać uzasadnionych powodów, aby z naruszeniem zasady *exceptiones non sunt extentendae* rozszerzać przypadki tych ograniczeń przez odwoływanie się do natury stosunku zobowiązaniowego lub charakteru wynikającej z niego wierzytelności”⁷⁹.

Jedynie wyjątkowo podstawę takiego rozszerzenia mogą stwarzać jeszcze zasady współżycia społecznego. W doktrynie dominuje wprawdzie pogląd, że skoro art. 505 k.c. zawiera wyczerpującą listę ograniczeń, to nie można dla podważenia skutków potrącenia powoływać się na nadużycie prawa podmiotowego przez potrącającego czy też sprzeczność dokonanej przez niego czynności z prawem lub zasadami współżycia społecznego⁸⁰, jednak wydaje się on nieuzasadniony. Skorzystanie z prawa potrącenia, tak jak z każdego innego prawa podmiotowego, powinno podlegać kontroli z punktu widzenia nadużycia prawa. Takie stanowisko zostało poparte wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 2 grudnia 1985 r., stanowiącym, że: „Istniejące ograniczenia co do możliwości umorzenia przez potrącenie nie wyłączają odmowy dokonania potrącenia także w innych wypadkach, jeżeli dokonanie tej czynności w okolicznościach konkretnej sprawy może być uznane za nadużycie prawa podmiotowego”. Podziela go również część doktryny, wskazując przykłady potrąceń naruszających zasady współżycia społecznego lub społeczno-gospodarcze przeznaczenie prawa (np. wykorzystanie opóźnienia się ze spłatą raty kredytowej i potrącenie dobrze zabezpieczonej należności kredytowej z lokaty terminowej krótko przed upływem terminu po to, by pozbawić dłużnika premii odsetkowej za dotrzymanie umówionego terminu)⁸¹.

Wiele wątpliwości dotyczących potrącenia z rachunków bankowych rozstrzygnął wyrok Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 2001 r.⁸², wprost potwierdzający prawo banku do potrącenia wierzytelności pieniężnej przysługującej mu wobec posiadacza lokaty terminowej z wierzytelnością tego posiadacza o zwrot środków zgromadzonych na rachunku. W uzasadnieniu wyroku Sąd Najwyższy zauważył, że „gdyby nawet przyjąć, że konstrukcja umowy rachunku bankowego bieżącego oraz wynikające z niej dla banku obowiązki wyłączają możliwość dokonania potrącenia przez bank, to powyższe względy nie występują w odniesieniu do rachun-

⁷⁸ Wyrok SN z dnia 20 lutego 1997 r., I CKN 3/97, OSNC 1997, nr 8, poz. 109.

⁷⁹ A. Janiak: *Glosa...*, *op. cit.*, teza VI.

⁸⁰ K. Zagrobelny (w:) *Kodeks cywilny...*, *op. cit.*, s. 1030; wyrok SN z dnia 20 listopada 1977 r. (uzasadnienie), II CR 384/77, OSNC 1978, nr 11, poz. 206.

⁸¹ A. Janiak: *Glosa...*, *op. cit.*, teza VI.

⁸² Wyrok SN z dnia 23 lutego 2001 r., II CKN 403/00, OSN 2001, nr 10, poz. 155.

ku lokaty terminowej”. Co jednak istotne, w stanie faktycznym analizowanej sprawy bezsporna była okoliczność wymagalności obu wierzytelności, a co za tym idzie, wymagalność wierzytelności z lokaty terminowej była poza rozważaniami sądu. Orzeczenie sądu nie rozstrzygnęło więc rozbieżności w stanowiskach doktryny.

Zwolennicy poglądu o dopuszczalności potrącenia wierzytelności z rachunku bankowego interpretowali orzeczenie Sądu Najwyższego w ten sposób, że jedynym, mającym prawne znaczenie, ustawowym rozróżnieniem rachunków bankowych jest rozróżnienie na rachunki oszczędnościowe i nieoszczędnościowe, oparte na całkowicie formalnych kryteriach⁸³. Wszelkie pozostałe kwalifikacje rachunków bankowych mogą być w zasadzie dokonywane na podstawie dowolnych kryteriów. Już z tego powodu twierdzenie, że w odniesieniu do określonego typu rachunku potrącenie może być wykluczone, bez wskazania konkretnych cech umowy uzasadniających to ograniczenie, wydaje się błędne. Analiza typowej treści zawieranych w polskiej praktyce bankowej umów rachunku bankowego pozwala na wyciągnięcie wniosku, że z każdej z nich może wynikać nadająca się do potrącenia ustawowego wierzytelność. Generalna dopuszczalność potrącenia dotyczy więc *de lege lata* wszystkich umów rachunku bankowego⁸⁴. Między rachunkiem bieżącym a lokatą terminową nie zachodzą różnice ustawowe mające znaczenie w zakresie dopuszczalności potrącenia. Zapisy ustawowe, nakładające na bank obowiązek przechowywania środków pieniężnych zgromadzonych na rachunku oraz przyznający posiadaczowi rachunku swobodę w dysponowaniu środkami zgromadzonymi na rachunku, obejmują także rachunki lokat terminowych; podobnie jak ciążący na banku obowiązek należytej ochrony powierzonych mu środków⁸⁵.

Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 15 kwietnia 2010 r.⁸⁶ potwierdził pogląd o dopuszczalności potrącenia wierzytelności z rachunku bankowego. W uzasadnieniu wyroku Sąd Najwyższy stwierdził, że brak jest podstaw do przyjęcia stanowiska o niedopuszczalności potrącenia w odniesieniu do rachunku bieżącego właśnie ze względu na treść art. 505 pkt 4 k.c., stanowiącego, że wierzytelności z rachunku bankowego nie mogą być umorzone przez potrącenie wierzytelności, co do których potrącenie jest wyłączone przez przepisy szczególne. Takiej regulacji nie zawierają przepisy prawa bankowego w odniesieniu do jakiejkolwiek z form rachunków bankowych przewidzianych w tej ustawie, zatem nie ma ograniczeń dotyczących potrącania przez bank środków z rachunków bieżących. W obecnym stanie prawnym dopuszczalność potrącenia z rachunków bankowych nie powinna budzić kontrowersji. Wydaje się to również oczywiste w świetle postanowień art. 93 ust. 2 zd. 2 pr. bank.

⁸³ W. Pyziół (w:) *Prawo bankowe...*, *op. cit.*, s. 89.

⁸⁴ T. Spyra: *Potrącenie...*, *op. cit.*, s. 41.

⁸⁵ J. Majewski: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2001 r., II CKN 403/00, Prawo Papierów Wartościowych 2001, nr 11, s. 18.*

⁸⁶ Wyrok SN z dnia 15 kwietnia 2010 r., II CSK 515/09, LEX nr 602231.

Warto jednak zauważyć, że w literaturze prezentowane są również stanowiska, że zagadnienie to można uznać nadal za otwarte⁸⁷.

Doktryna nie wypracowała jeszcze jednolitego stanowiska dotyczącego dopuszczalności potrącenia wierzytelności banku z wierzytelnością o dokonanie rozliczeń pieniężnych. Z jednej strony prezentowane jest stanowisko, że nie jest dopuszczalne potrącenie wierzytelności pieniężnej banku z wierzytelnością posiadacza rachunku o przeprowadzenie rozliczenia pieniężnego, a to z uwagi na to, iż wierzytelność o dokonanie rozliczenia nie jest wierzytelnością pieniężną, lecz wierzytelnością o świadczenie usługi (zobowiązanie banku nie polega zatem w omawianym przypadku na *dare*, lecz na *facere*)⁸⁸. Taki pogląd, oznaczający, że bank, który otrzymał od posiadacza rachunku polecenie rozliczeniowe, nie może dokonać potrącenia, lecz powinien to polecenie wykonać zgodnie z jego treścią, wydaje się nie do zaakceptowania. Mimo że w istocie wierzytelność ta nie ma charakteru o *dare*, to wykonanie usługi rozliczenia wymaga obciążenia rachunku posiadacza. Z tego względu należy przyjąć, że polecenie przeprowadzenia rozliczenia pieniężnego oznacza w praktyce dokonanie wypłaty, zatem bank może dokonać potrącenia swojej wierzytelności z taką wierzytelnością posiadacza rachunku⁸⁹. Podnosi się, że w tym wypadku ze względów praktycznych uzasadnione jest przyjęcie wyjątku od formalnego rozumienia jednorodzaowości. Przyjęcie, że potrącenie jest wykluczone, prowadziłoby do trudnych do zaakceptowania konsekwencji w postaci dopuszczenia możliwości wyprowadzenia przez posiadacza rachunku (dłużnika) wszystkich pieniędzy z rachunku bankowego i uniemożliwienia bankowi dokonania potrącenia⁹⁰. Poza względami praktycznymi za dopuszczalnością potrącenia z wierzytelności o przeprowadzenie rozliczeń przemawia również to, że na tę wierzytelność w praktyce składają się dwie wierzytelności: niepieniężna o świadczenie usług oraz niewątpliwie pieniężna wierzytelność o wypłatę środków z rachunku.

6. FORMA OŚWIADCZENIA O POTRĄCENIU

Zgodnie z art. 499 k.c. potrącenia dokonuje się przez oświadczenie złożone drugiej stronie. Ani kodeks cywilny, ani prawo bankowe nie zawierają szczególnych regulacji dotyczących formy tego oświadczenia, zatem na mocy art. 60 k.c. należy przyjąć, że wola osoby dokonującej potrącenia może być wyrażona przez każde zachowanie się tej osoby, które ujawnia jej wolę w sposób dostateczny, w tym również przez ujawnienie tej woli w postaci elektronicznej. Należy więc uznać, że może

⁸⁷ M. Bączyk: *Umowy w zakresie...*, op. cit., Legalis, rozdział XII, teza 47.

⁸⁸ W. Pyziół: *Umowa rachunku bankowego*, op. cit., s. 130; W. Pyziół: *Umowa rachunku...* (w:) *Prawo zobowiązań...*, op. cit., s. 505.

⁸⁹ T. Spyra: *Potrącenie...*, op. cit., s. 46.

⁹⁰ *Ibidem*.

ono przybrać formę dowolną, wymagać jednak trzeba, by było zrozumiałe i wskazywało wierzytelności objęte potrąceniem.

W doktrynie widoczne są rozbieżności stanowisk związanych z dopuszczalnością dorozumianego oświadczenia woli o potrąceniu. Pogląd dopuszczający dorozumiane oświadczenie woli jest utrwalony w orzecznictwie Sądu Najwyższego⁹¹. Zdaniem Sądu Najwyższego i znaczącej części doktryny⁹² nie jest nawet konieczne wyraźne stwierdzenie, że dłużnik potrąca swoją wierzytelność z wierzytelnością drugiej strony, a oświadczenie może być złożone w każdy sposób, który w dostateczny sposób ujawnia treść tego oświadczenia. Część reprezentantów doktryny, w tym autor, uważa jednak, że dorozumiane oświadczenie woli o potrąceniu jest w zasadzie, wobec doniosłości skutków potrącenia wierzytelności z rachunku bankowego, wykluczone⁹³. W judykaturze ugruntowane jest stanowisko, że do wywołania skutku potrącenia nieodzowne jest skonkretyzowanie w oświadczeniu wierzytelności potrącającego. Wierzyciel zamierzający skorzystać z potrącenia powinien cyfrowo określić wysokość swojej wierzytelności albo przynajmniej wskazać przesłanki ustalenia jej wysokości. Nie jest bowiem możliwe potrącenie wierzytelności bez jej dostatecznego zindywidualizowania⁹⁴.

Sąd Apelacyjny w Warszawie w uzasadnieniu wyroku z dnia 26 marca 2009 r.⁹⁵ jednoznacznie wskazał, że inny niż wyraźny sposób oświadczenia woli o potrąceniu nie powinien być dopuszczalny. Za zasadnością tego poglądu przemawia specyficzny charakter tej czynności prawnej i mimo wszystko, wbrew niektórym opiniom, doniosłość skutków potrącenia. Oświadczenie o potrąceniu powinno więc jednoznacznie precyzować wolę potrącenia, a w swej treści konkretyzować własną wierzytelność i jej zakres przedstawiony do potrącenia z wierzytelnością powoda, wskazywać również przesłanki jej powstania, wymagalności i wysokości⁹⁶. Sąd Apelacyjny w Warszawie jednoznacznie stwierdził, że wyciągi bankowe nie mogą być traktowane jako skuteczne złożone oświadczenie woli o potrąceniu, bowiem obrazują one jedynie, jakie operacje zostały na rachunku wykonane. Ponadto wyciągi bankowe nie są podpisane, nie sposób więc ocenić, czy pochodzą od podmiotu, który może takie oświadczenie woli złożyć oraz że zostało ono w związku z tym złożone przez osoby uprawnione do działania w imieniu banku, który jest osobą prawną o określonym sposobie reprezentacji. Z uzasadnieniem powołanych wyroków trudno się nie zgodzić.

⁹¹ Postanowienie SN z dnia 9 marca 1972 r., III PZP 2/72, LEX nr 7071; wyrok SN z dnia 12 listopada 1973 r., II CR 606/73, LEX nr 7333.

⁹² T. Wiśniewski (w:) *Komentarz...*, op. cit., s. 618; M. Pyziak-Szafnicka: *Potrącenie...*, op. cit., s. 216.

⁹³ K. Zawada (w:) *Komentarz...*, op. cit., s. 113.

⁹⁴ Wyrok SN z dnia 6 października 2006 r., V CSK 198/06, LEX nr 327896.

⁹⁵ Wyrok SA w Warszawie z dnia 26 marca 2009 r., VI ACa 1278/07, Legalis nr 397076.

⁹⁶ Wyrok SN z dnia 20 grudnia 2006 r., IV CSK 299/06, Legalis nr 161055.

7. PODSUMOWANIE

Potrącenie wierzytelności banku z wierzytelnością posiadacza rachunku bankowego mogłoby odgrywać w praktyce bankowej istotną rolę, stwarza bowiem szybką i taną możliwość egzekwowania roszczeń banku z rachunku bankowego klienta, jeżeli tylko znajdują się na nim potrzebne środki. Wątpliwości dotyczące dopuszczalności potrącenia wierzytelności z rachunku bankowego, wymagalności wierzytelności posiadacza rachunku bankowego, nie zostały jednak jednoznacznie wyjaśnione przez doktrynę i orzecznictwo. Przedstawione powyżej wątpliwości powodują, że banki w praktyce rzadko korzystają z tej formy odzyskiwania swoich należności. Przywilej banku wynikający z art. 93 ust. 2 pr. bank. nie stanowi istotnego odstępstwa od kodeksowej przesłanki wymagalności roszczenia i nie przynosi bankom jakiegś szczególnej korzyści. Jak wskazano wyżej, trudno znaleźć celowościowe uzasadnienie uchylenia przesłanki wymagalności wierzytelności banku jako warunku dokonania potrącenia w przypadku likwidacji, natomiast prawo ściągnięcia wierzytelności przed nadejściem terminu płatności oznacza w praktyce, że wierzytelność banku jest wymagalna.

Potrącenie dokonywane przez bank na podstawie art. 498 k.c. lub art. 93 ust. 2 pr. bank. powinno nastąpić z dochowaniem należytej staranności. Na etapie składania oświadczenia o potrąceniu ocena dokonana przez wierzyciela nie podlega weryfikacji przez żaden organ, jednak posiadacz rachunku bankowego może bronić się przed skutkami potrącenia przez wytoczenie (i opłacenia) powództwa o spełnienie świadczenia wzajemnego umorzonego przez potrącenie. Banki z ostrożnością podchodzą do możliwości egzekwowania swoich wierzytelności również z obawy przed grożącą im odpowiedzialnością w przypadku niepowodzenia dowodu, że zachodziły wszystkie przesłanki potrącenia.

Praktyczne korzystanie z tej instytucji rodzi również problemy natury technicznej. Warunkiem potrącenia jest złożenie posiadaczowi rachunku odrębnego oświadczenia o potrąceniu i dostateczne zindywidualizowanie potrącanej wierzytelności, co w sytuacji powszechnego posługiwania się przez posiadaczy rachunków różnego rodzaju instrumentami płatniczymi jest praktycznie niewykonalne.

W doktrynie prezentowany jest pogląd, że kontrowersje wokół potrącenia bankowego mają chyba tylko charakter akademicki, bowiem w praktyce jest to instytucja martwa i nawet w teorii nie zdołano wskazać choćby jednego trafnego przykładu należącego do grupy przypadków, gdy służy bankowi prawo ściągnięcia swych wierzytelności przed nadejściem terminu płatności⁹⁷.

⁹⁷ A. Janiak: *O przywilejach...*, *op. cit.*, s. 51.

BIBLIOGRAFIA

- Bączyk M.: *Potrącenie na podstawie przepisu art. 52 prawa bankowego*, Pr. Bank. 1995, nr 4.
- Bączyk M.: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 2001 r., II CKN 403/00*, Pr. Bank. 2001, nr 9.
- Bączyk M.: *Umowy w zakresie czynności bankowych (w:) System prawa handlowego*, t. 5, *Prawo umów handlowych*, pod red. S. Włodyki, Warszawa 2014.
- Bąk R.: *Potrącenie z zajętego rachunku bankowego*, Pr. Bank. 2004, nr 1.
- Czech T.: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 15 grudnia 2005 r., V CK 425/05*, Pr. Bank. 2007, nr 7–8.
- Gandor K. (w:) *System prawa cywilnego*, t. III, cz. 1, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. Z. Radwańskiego, Wrocław 1981.
- Gołaczyński J.: *Umowa rachunku bankowego (w:) Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, Warszawa 2006.
- Gurgul S.: *Prawo upadłościowe i układowe. Komentarz*, Warszawa 2000.
- Janiak A.: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 lutego 2001 r., II CKN 403/00*, OSP 2002, z. 7–8, poz. 104.
- Janiak A.: *O przywilejach bankowych*, Pr. Bank. 2000, nr 11.
- Kociucki L.: *Potrącenie wierzytelności Banku wobec Spółdzielni Mieszkaniowej z zajętej przez komornika wierzytelnością tej spółdzielni z tytułu rachunku bankowego*, Biuletyn Prawniczy PKO BP 1999, nr 3.
- Litwińska M.: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 12 maja 1998 r., II CKN 745/97*, PPH 1999, nr 8.
- Litwińska M.: *Komentarz do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 20 lutego 1997 r., I CKN 3/97*, PPH 1997, nr 12.
- Majewski J.: *Glosa do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 23 maja 2001 r., II CKN 403/00*, *Prawo Papierów Wartościowych* 2001, nr 11.
- Morek R. (w:) *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. W. Osajdy, Legalis 2016.
- Mróz-Krysta D.: *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2009 r., III CZP 132/08*, LEX 2013.
- Paxford B. (w:) *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. H. Gronkiewicz-Waltz, Warszawa 2013.
- Piotrowska A.: *Łączenie banków w formie spółki akcyjnej*, Bydgoszcz 2010.
- Pyziak-Szafnicka M.: *Wygaśnięcie zobowiązań (w:) System prawa prywatnego*, t. 6, *Prawo zobowiązań — część ogólna*, pod red. A. Olejniczaka, Warszawa 2014.
- Pyziak-Szaficka M.: *Potrącenie w prawie cywilnym*, Kraków 2002.
- Pyziół W.: *Umowa rachunku bankowego (w:) System prawa prywatnego*, t. 8, *Prawo zobowiązań — część szczegółowa*, pod red. J. Panowicz-Lipskiej, Warszawa 2011.

- Pyziół W.: *Umowa rachunku bankowego*, Warszawa 1997.
- Pyziół W. (w.): *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. E. Fojcik-Mastalskiej, Warszawa 1999.
- Rutkowska-Tomaszewska E.: *Ochrona prawna klienta na rynku usług bankowych*, Warszawa 2013.
- Sikorski G. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, Warszawa 2014.
- Smykla B.: *Prawo bankowe. Komentarz*, Warszawa 2011.
- Spyra T.: *Potrącenie z rachunku bankowego — przesłanka wymagalności wierzytelności posiadacza*, Pr. Bank. 2002, nr 5.
- Spyra T.: *Uprawnienie banku do potrącenia z rachunku bankowego a ogłoszenie upadłości obejmującej likwidację majątku posiadacza*, LEX, ABC nr 70429.
- Spyra T. (w.): *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red F. Zolla, Kraków 2005.
- Stangret-Smoczyńska A.: *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 2 września 2010 r., I ACa 482/10*, Mon. Pr. Bank. 2013, nr 1.
- Stangret-Smoczyńska A.: *Potrącenie z rachunku bankowego*, Mon. Pr. Bank. 2011, nr 5.
- Stepniak L.: *Potrącenie w systemie polskiego prawa cywilnego*, Wrocław 1975.
- Sudoł M., Uściłowski M. (w.): *Prawo bankowe. Komentarz*, pod red. H. Gronkiewicz-Waltz, Warszawa 2013.
- Wiśniewski T. (w.): *Komentarz do Kodeksu cywilnego*, pod red. G. Bieńka, ks. III, t. II, Warszawa 2006.
- Zagrobelny K. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka, P. Machnikowskiego, Warszawa 2006.
- Zawada K. (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2013.
- Zimmerman P.: *Prawo upadłościowe. Prawo restrukturyzacyjne. Komentarz*, Warszawa 2016.

MARTA JAROCH

SET-OFF OF BANK'S CLAIMS AGAINST CLAIMS OF A BANK ACCOUNT HOLDER

S u m m a r y

The purpose of this paper is to analyse the viewpoints and judicial practice of setting off debts by a bank against the claims of a debtor. The banks benefit from a privilege that allows them to deduct from their claims a claim that has not yet matured in cases specified

in Article 93(2) of the Banking Act. The paper also presents the sources of controversies over the privileges of banks in contemporary market economy, and the relationships between the provisions governing statutory set-offs in the Banking Act and the Civil Code, as applicable to banking practice. Bank set-offs constitute an exception from the rule that only matured claims may be offset, and thus a strict interpretation of the provisions governing them is necessary. The issue of the extent to which bank set-offs is exempted from the claim maturity rule raises fundamental controversies.